

I. BÖLÜM

TASAVVUFUN MENŞEİ VE ÖZGÜNLÜĞÜ¹

Endülüslü büyük sûfî Muhyiddin İbn Arabî şöyle başlayan bir dua ile niyazda bulunurdu: “*Ey Rabb'im! Beni sonsuz vahdet deryana daldır.*”² Sûfîlerin kaleme aldığı risâlelerde “derya” kelimesi sıklıkla zikredilmiş, sûfîlerin yöneldikleri yolların Son’una (el-Âhir) sembolik bir işaret olmak üzere kullanılmıştır. Binâenaleyh “Tasavvuf nedir?” sorusuna cevap sadedinde “derya” sembolünden hareketle sözlerimize başlayalım.³ Peygamberlere inen vahiy “pey-

- 1 [Martin Lings’in tasavvufun menşei hakkında görüşleri için ayrıca bk. Martin Lings, *Yirminci Yüzyılda Bir Velî*, çev. Betül Özel Çiçek, İstanbul: Sufi Kitap 2009, s. 58-75.]
- 2 British Museum, Doğu Yazmaları, 13453 (3). [Müellifin İbn Arabî’ye nispet ettiği dua, İbn Meşîş’in (ö. 625/1228 [?]) *es-Salavâtü'l-Meşîşiyye* adlı evradının başında da yer almaktadır: “Ve ağrıknî fi aynı bahri'l-vahdeti” (Beni birlik denizi içine batır) Bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Varlığın Dili: İbn Meşîş Salavâtı ve Şerhi*, haz. M. Nedim Tan, İstanbul: İz Yayıncılık 2010, s. 64-65, 150-157.]
- 3 [Martin Lings’in su ve türevlerine (dalga, deniz, buz vs.) dair sembolik analizleri için bk. Martin Lings, “The Quranic Symbolism of Water”, *Studies in Comparative Religion*, vol. 2 no:3, Summer 1968; a.mlf., *Simge ve Kökenörnek*, çev. Süleyman Sähra, Ankara: Hece Yayınları 2003, s. 77-92; a.mlf., *Yakın Risalesi*, çev. Veysel Sezigen, İstanbul: Vural Yayıncılık 2006, s. 79-82.]

derpey” büyük bir med-cezir dalgası (gelgit olayı) misali sonsuzluk deryasından sonlu dünyamızın sahillerine vurur. Buna göre tasavvuf, geri çekilen cezir dalgalarından birine dalma ve dalgayla birlikte ebedî ve ezeli kaynağına geri dönme sanatı, disiplini ve ilmidir.

“Peyderpey” tâbiri izaha muhtaç bir basitleştirmedir. Zîra dalganın kaynağı ile varış noktası arasında genelgeçer, müşterek bir ölçü yoktur. Dalganın zamansallığı -esrarlı biçimde- başlangıcı olmayan ezeli varlıkta; sonluluğu ise sonu olmayan ebedî varlıkta fânî olmaya mahkûmdur. Dalga, tarihin belli bir kesitinde önce bu dünyaya ulaşır. Fakat bu zamansal kesit bir anlamda zamandan firâr olacak, yani zamansızlık ve tarihötesilik mânâsı taşıyacaktır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de Kadir gecesini için zikredilen “*Bin aydan daha hayırlıdır.*” (Kadr, 3) ifadesi Hz. Peygamber’e vahyin nâzil olduğu geceyi tarif eder. Evet, başlangıca tekâbül eden bir son vardır. Ancak bu son insan tahmininin çok ötesindedir. İlâhî kurallar ve kurumlar ebedî ve ezeldir.⁴ Ezeli hazretin bu kurallara yönelik tesirlerinden biri, kuralların her an med-cezir halinde olmalarıdır. Yani ezeli kurallar, kapsamına giren her insan için hem med hem de cezre sahiptir.

4 Exodus (Çıkış) XII: 14. [Müellif konuya dair Tevrat’ın ikinci kitabı olan “Mısır’dan Çıkış” bölümünden bir delil getirmiştir: “*Bugün sizin için anma günü olacak. Bu günü Rabb’in bayramı olarak kutlayacaksınız. Gelecek kuşaklarımız boyunca sürekli bir kural olarak bu günü kutlayacaksınız.*” Yahudilerin halen kutladıkları anma günü fışh (hamursuz) bayramıdır. Yahudi bayramları arasında en çok kutlanan bayramlardan biridir. Mısır’da kölelikten kurtarılan Antik İsraililerin göç hikâyesini anar. Fışh, Yahudi takvimindeki Nisan ayının 15. günü başlar, bu tarih Kuzey yarım kürede bahara denk gelir ve bayram 7 veya 8 gün kutlanır. Müellife göre Müslümanlar ilâhî bildirimle Kadir gecesini nasıl bin aydan daha hayırlı görüp, o gecede kutlama yapıyorlarsa, Yahudiler de fışh bayramını ezeli ve ebedî ilâhî kural gereği kutlamaktadırlar. Bu kutlamalar ilâhî kaynaktan geldiği gibi, inanan kişi bu ezeli ve ebedî kutlamaya katılarak metafiziksel kaynağına geri dönmeye çalışır.]

Deryadaki su birdir. Fakat suyun dalgaları misali olan iki vahiy zâhirî açıdan bir değildir. Her dalga varış noktasına göre kendine has özelliklere sahiptir. Yani dalgalar ortaya çıktığı zamanın ve yöneldiği mekânın hususî ihtiyaçlarına karşılık verecek şekilde Allah'ın inâyetiyle sahile akıtılmaktadır. Toplumdan topluma değişiklik gösteren her türlü etnik kabiliyet ve istidâdı içeren bu ihtiyaçlar, dalganın yolu üzerinde uzanan oyuk ve çukurlara benzetilebilir. İşte inananların büyük çoğunluğu sadece dalganın doldurduğu haznelerdeki suyla, yani dinin zâhirî yönünü oluşturan şeyle ilgilenir.

Diğer yandan mistikler -ki tasavvuf mistisizmin bir türüdür- doğal olarak her şeyin ötesindeki göklerin melekûtunun sırlarıyla meşgul olurlar. Bu sebeple med-cezir sembolizmimiz uyarınca şunu söylemek doğru olacak: Mistik insan, dalga çekildikten sonra geride kalan sudan ziyade -kıyas kabul etmez ölçüde- cezir dalgasının kendisiyle ilgilenen ve onu kendisine dert edinen kişidir. Bununla birlikte o, toplumdaki diğer kimseler gibi geride kalan su tortusuna da muhtaçtır. Yani mistik kişi, insan bireyiyle ilgili dinin zâhirî formlarına da ihtiyaç duyar. Şayet cezir dalgasıyla mistik kişide neyin çekildiği sorulacak olursa, cevabın bir kısmı şöyle olacaktır: Geri çekilen mistiğin ne bedeni ne de ruhudur. Zîra beden, bedeninin -ve onunla birlikte tüm maddî âlemin- daha yüce varlık mertebelerine absorbe edildiği ilk aşama olan kıyâmete değin geri çekilmez. Mistiğin ruhu da geri çekilmez, çünkü ruh bedeninin ölümünü yani kıyâmetini beklemek zorundadır. Ruh her ne kadar ölümsüz olsa da, ölümlülük dünyasında mahpustur. XI. asrın büyük sûfisi İmam Gazzâlî'nin vefatına yol açan son hastalığı esnasında hemen başucunda yazdığı bir şiir bulunur. Şiirin bir beyti şöyledir:

Bir kuşum ben. Bu beden kafesim.

İşte kafesimi arkamda bir yâdigâr bırakarak uçuyorum.⁵

Gazzâlî gibi diğer büyük sûfîler de aynı anlamda sözler sarfetmişlerdir. Ancak ya yazılarında ya konuşmalarında ya da yaşantılarında bedenın geçiciliği, ruhun ölümsüzlüğü düşüncesini açıklığa kavuşturmüşlardır. Bizlere sûfîlerin büyüklüklerinin bir delilidir bu durum. Sûfîlerin içindeki bir şey, beden “kafeslerine” rağmen vefatlarından önce cezir dalgasıyla kaynağına geri çekilmiştir. Bu şey öyle emsalsizdir ki, özgür kalmak için ölümü asla beklememiştir.

Seyr ü sülük yoluyla metafiziksel kaynağa geri çekilen şey, bilincin merkezi olarak ifade edilebilir. Derya bu merkezin hem içinde hem de dışındadır. Mistiklerin yolu, varlığının kökeni istikametinde ferdin âdetâ “geriye doğru” tedrici bir uyanış ve farkındalığa ermesi (yakaza) yoludur. Mistiklerin yolu, beşerî nefsi mutlak ve sonsuz biçimde aşan, cezir dalgalarının yöneldiği engin derinlikten başka bir şey olmayan en yüce zâtın hatırlanmasıdır (zikir).

Gelgit dalgaları benzetmemizi tamamlamaya yardımcı olacak çok farklı bir sembolü kullanalım ve gelin yaşadığımız dünyayı bir bahçeye benzetelim, dahası bir fidanlığa: Fidanlığa ekilen her ağaç fidesi eninde sonunda yerinden sökülüp başka bir yere dikilecektir. Fidanlığın merkez kısmı, özellikle asil ve kaliteli fidelere tahsis edilmiştir. Asil fideler nispeten küçük olup toprak çanakların

5 British Museum, Doğu Yazmaları 7561, folyo 86. şiirin tamamı için bk. Margaret Smith, *Al-Ghazâlî the Mystic*, Luzac 1944, s. 36-37. [Margareth Smith, şiirin aynı zamanda İmam Gazzâlî'nin kardeşi Ahmed el-Gazzâlî'ye nispet edildiğini, şiirin bazı beyitlerinin İmam Gazzâlî'nin *Tahsinu'z-zunûn* adlı eserinde yer aldığını, Sühreverdî el-Maktûl'ün idamından önce şiirden bazı beyitleri okuduğunu söylemektedir.]

içinde yetişiyor olsalar da, onlara baktığımızda, içlerinden birinin diğerlerinden kıyaslanmayacak ölçüde daha güzel olduğu hemen nazarımızı celbedecektir. Gürlük ve gürbüzlükte diğerlerine oranla oldukça öne geçmiştir bu fide. Sebebi pek de göze âşikâr değildir. Ancak herhangi bir incelemeye ihtiyaç duymaksızın ne olup bittiğini de hemencecik anlarız. Soylu ağaç fidesi köklerini bir şekilde içinde bulunduğu toprak çanağın tabanından geçirip toprağın derinliklerine uzatabilmiştir.

İnsan nefisleri fideler misalidir. Fideler, yani insanlar arasında en soylu olanı, Hinduların söylediği üzere hayatta iken özgürlüğüne (hürriyet) kavuşmuş kimsedir. Sûfilerin terminolojisiyle konuşursak “zat makamına” ermiş kişi.⁶ Tasavvuf, insan nefsinin derinliklerindeki “dar kapıdan”⁷ geçip, kendini ulûhiyete açan sâfiyet sahibi hapsolunamaz ruhun alanına kök salma yolu ve yöntemidir. Kemâle ermiş sûfi, diğer insanlar gibi sûretler âleminde bir hapis hayatı sürse de varlığın tam bilincindedir. Diğer insanların aksine hapsine galebe çalan emsalsiz bir özgürlükle hür olduğunun da farkına varmıştır. Buradan hareketle, sûfinin biri beşerî diğeri ilâhî iki bilinç merkezine sahip olduğu söylenebilir. Sûfi bazen bu merkezlerden birinden bazen de diğerinden konuşabilir. Bu durumda da birtakım çelişki ve paradoksların ortaya çıkması her zaman mümkündür.

Mistiklerin yolunu takip etmek âdeta ilave bir boyut kazanmak anlamına gelir. Onların yolu derinlik boyutun-

6 [Martin Lings’in “özgürlük” mefhumuna dair bir yorumu için bk. Martin Lings, *Antik İnançlar Modern Hurafeler*, çev. Nabi Avcı-Ufuk Uyan, İstanbul: Ağaç Yayıncılık 1991, s. 57-69.]

7 [Martin Lings’in insan nefsinin “dar kapısı” tâbiriyle kastettiği mânânın açıklımları için bk. Martin Lings, *Yakîn Risâlesi*, s. 121-132.]

dan başka bir şey değildir.⁸ İleride daha detaylıca görüleceği üzere, neticede mistik kişi yaşadığı toplumun diğer kesimiyle ortaklaşa yaptığı ve nefsinin harmonisi için bizatihi ihtiyaç duyduğu ritüelleri diğerleri gibi sadece zâhirî vechesiyle tatbik etmez. O tüm ritüellerini, ritüelleri karakterize eden bâtın boyutunu ve yönemsel açıdan ihmal edemeyeceği engin bâtınî perpspektifi işin içine dâhil ederek uygular. Sembolik ifadeyle, mistik insan, cezir dalgasının çekildikten sonra arkasında bıraktığı oyuklardaki su tortusu ile dalgayla birlikte çekilen suyun aynı su olduğu gerçeğini asla gözden kaçırmaz. Mistik insan, görünür oyuk ve çukurlarda mahpus kalmış su misali nefsinin mahiyet itibariyle metafiziksel ruhtan farklı olmadığını aklından çıkarmaz. Zîra nefsi, metafiziksel ruhun bir yansımasından ibarettir. Tıpkı uzatılıp bir kabın içine sokulan sonra da aşamalı olarak geri çekilen el gibi.

İlk bölümün başlığının “Tasavvufun Menşei ve Özgünlüğü” (The Originality of Sufism) olmasının sebebi, geldiğimiz noktada zihinlerde sanırım açıklığa kavuşmadı. Bunun bir nedeni “original” kelimesinin üstünün “originality” kelimesinin özüne temas etmeyen mânâlarla kaplanmış, hatta anlamının “farklılık”, “olağandışılık” veya “olağanüstülük” gibi kelimenin semantik neticelerinden biriyle daraltılmış olmasıdır. Üstelik “original” kelimesi korkunç bir tahrif olan “anormal” kelimesinin eşanlamlısı olarak da maalesef kullanılagelmiştir. Oysa “originality” kelimesiyle gerçekte kastedilen, daimî bir ilke olmasıdır (mebde, menşe). Bu ilke beşerî irade ile elde edilemeye-

8 Aynı madalyonun bir yüzü derinlikse diğer yüzü yükseklik boyutudur. Hayat ağacı -ki veliler bu ağacın müşahhas timsalleridir- derinlik ve yüksekliğin mânevî açıdan özdeş olduğunun unutulmaması için kökleri semâda resmedilmiştir.

cek mahiyettedir. Buna karşın acayıplikler ve tuhafıklar ortaya koymak ise iki kat daha kolaydır. Zîra acayıplik (grotesque) alıntıların kaosundan başka bir şey değildir.⁹

Orijinal olan şey, “yan” tesirlerle kirlenmemiş saf su gibidir. Kökeninden ve kaynağından doğrudan akıp gelir. Tasavvufun orijinalliği bu itibarla ilham ile ve her şeyin ötesinde vahiy ile irtibatlı olmasıdır. Dolayısıyla tasavvufun menşei aşkın ve fizikötesidir, bu dünyanın ötesinde, ruh mertebesinde varlık kazanır. Nihai planda menşe ve mebde, Mutlak’tan, Ezelî ve Ebedî varlıktan ibarettir. Bundan dolayı Arapça’da Allah’ın “el-Bedî” (Originator) ismi “Fevkalâde/Muhteşem/Hayret Verici” (Marvellous) kelimesiyle tercüme edilebilir. Büyük med dalgaları misali olan vahiyler, sonsuz imkân deryasından dünyamıza akarlar. Her dalga fevkalâdedir ve hayret vericidir. Bundan ötürü dalgalar birbirinden farklıdır. Çünkü her dalga kendisinden fıskırdığı “Vâhid” (Bir) ve “Ahad” (Tek) olan varlığın mührünü üzerinde taşır. Bu mühür Tanrı’nın eşsizlik (samediyet) sıfatını yansıtır. Bununla birlikte her

9 [“Originality” kelimesi “origin” ve “original” kelimelerinden türetilmiştir. İngilizce’de “origin” kelimesi “köken, menşe, kaynak, kök, mebde, başlangıç, zuhur” gibi anlam açısından birbiriyle irtibatlı ve birbirini açan kök anlamlara sahiptir. “Original” kelimesi ise sözlükte “yeni, özgün, icat edilmiş, eşsiz, benzersiz, farklı, olağandışı” gibi anlamlara sahiptir. Müellif sadece bu sözlük anlamlarıyla sınırlandırılarak “original” kelimesi kullanıldığında, kelimenin kökeni olan “origin” kelimesinin anlamlarının dışlandığını ve “original” kelimesinin semantik açıdan tahrif edildiğini ileri sürmektedir. Bu tahrif “originality” kelimesinin anlam çağrışımlarını daraltmaktadır. Müellife göre “originality” -anladığımız kadarıyla- iki temel anlama sahiptir: 1. Kaynak ilke (mebde, menşe). 2. Özgünlük. Bunu göre “originality of sufism” tâbiriyle kastedilen şudur: Tasavvufun bir menşeinin olması, bu menşeinin metafiziksel bir kökene sahip olması ve metafiziksel bir ilkeden sudur etmesi, bu ilke sebebiyle tasavvufun özgün, eşsiz ve benzersiz olmasıdır. “Originality” kelimesinin içerdiği işte bu kök anlamlar nedeniyle bölümün başlığını “Tasavvufun Menşei ve Özgünlüğü” şeklinde belirledik.]

dalga zâhirde farklı olsa da bâtında aynıdır. Zîra dalganın beraberinde getirdiği mesajın kadim muhtevası “Bir” ve “Tek” hakîkattir.

Dalga mecazı ışığında görürüz ki, orijinallik hem otantikliğin hem de müessiriyetin teminatıdır. Otantiklik -ki dünyevî yüzü ortodoksidir- dalganın sahile akışı ile teşekkül eder. Aynı şekilde vahiy de ilâhî mebdeinden, yani kaynak ilkesinden doğrudan neş’et eder. Her bir med dalgasını peşisıra cezir dalgası takip eder. Cezir dalgasının içinde müessiriyet ve Hakk’ın inâyetinin karşı konulamaz cezbedici kudreti vardır.

Tasavvuf, İslâm mistisizminden başka bir şey değildir. Yani tasavvuf, Hz. Peygamber’e nâzil olan vahyi simgeleyen med dalgasının merkezî ve en güçlü akımıdır. Şimdiye kadar söylediklerimizden açığa çıkmaktadır ki, tasavvufun bu konumunu teyid etmek bazılarının düşündüğü gibi onun değerini düşürmek anlamına asla gelmez. Aksine tasavvufun otantik ve tesirli olduğunun bir tasdikidir bu.

Modern Batı dünyasında kendilerinin “sûfi” olduğunu iddia eden pek çok insan, tasavvufun bir dinden bağımsız olarak her daim var olduğuna inanmakta ve farkında olmadan tasavvufu -su mecazını kullanırsak- yapay iç su yolları şebekesine indirgemektedir. Bu tipte insanlar tasavvufu kendine mahsus özelliklerinden ve böylelikle de özgünlüğünden soyup çıkardıklarını ve bütün enerjisinden mahrum bıraktıklarını maalesef fark edememektedirler. Söylemeye ne hâcet ki, su yolları vardır. Mesela, İslâm’ın Hint alt-kıtasına yerleşmesinden itibaren, Sûfîler ile Brahmanlar arasında entelektüel alışveriş hep var olmuş, tasavvuf Yeni Eflatunculuk’tan bazı terim ve mefhumları zamanla kendisine uyarlayarak almıştır. Ancak malum-

dur ki tasavvufun temelleri çok önceden atılmıştı. Hâricî veya benzer mistik tesirleri, İslâm dışı unsurları tasavvufa sokma gayretlerinden çok önceleri tasavvufun rotası değişmez bir biçimde sabit kılınmıştı. İlerleyen zamanlarda bu türden hâricî tesirler hissedildiğinde bunların sadece yüzeye dokundukları ve kabukta kaldıkları görüldü.

Diğer bir tâbirle, tümüyle muayyen bir vahye dayanan tasavvuf her şeyden tamamıyla münezzehtir. Tasavvuf kendi kendine yeterli olduğu halde, zaman ve mekân müsait olduğunda yine de kendi dışındaki bahçelerden çiçekler devşirebilmiştir. Nitekim İslâm Peygamberi şöyle buyurmuştur: *“Bilgi Çin’de bile olsa arayınız.”*¹⁰

10 [Hadisin tam metni şöyledir: *“Bilgi Çin’de bile olsa talep ediniz. İlim talebi her Müslümana farzdır.”* Bk. Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Şuabü’l-İmân I-XIV*, thk. A. Abdülhamid Hâmid, Riyad: Mektebetü Rüşd 2003, III, s. 184; Hücvirî, Ali b. Osman, *Keşfu’l-Mahcûb*, thk. Mahmud Âbidî, Tahran: Sürûş 2006, s. 17.]

II. BÖLÜM

TASAVVUFUN EVRENSELLİĞİ

Tasavvuf “dinin prangalarından âzâdedir”¹ fikrinde ısrar edenler, tasavvufun evrenselliğinin bir anlamda tehlikeye gireceği endişesiyle bu düşünceyi ileri sürmektedirler. Tasavvufun kuşku duyulmayan evrensellik yönüne dair bu düşünceyi paylaşan kimselerin endişelerine ancak sempati besleyebiliriz. Lâkin unutulmamalıdır ki, yerellik ve hususilik, evrensellik ve cihânşümûllükle bütünüyle mütenâsip ve iç içedir. Bu gerçeği bir lahza idrak etmek için özellikle hem emsâlsiz bir biçimde yerel hem de eşsiz biçimde evrensel olan kutsal sanatı söz konusu etmemiz kaçınılmazdır.² Konumuza en yakın örneği teşkil eden İslâm sanatı diğer kutsal sanatlardan farklılı-

- 1 Evet, tasavvuf bir açıdan dinin prangalarından âzâdedir ama onların düşündükleri şekilde değil.
- 2 Konunun izahı için bk. Titus Burckhardt, *Sacred Art in East and West: its Principles and Methods*, London: Perennial Books, 1967. [Titus Burckhardt’ın bu eseri kutsal sanat ile mistisizm arasındaki yakın ilişkiyi ele alır. Yazarın konuya dair Türkçe’deki diğer kitapları için bk. Titus Burckhardt, *Aklın aynası: Geleneksel bilim ve kutsal sanat üzerine denemeler*, trc. Volkan Ersoy, İstanbul: İnsan Yayınları, 1994; a.mlf., *İslâm sanatı: Dil ve anlam*, trc. Turan Koç, İstanbul: Klasik Yayınları, 2005.]